

ПЕРЕМІЩЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ І ФАКТОР ОКУПОВАНОГО КРИМУ

Евеліна Кравченко,
канд. іст. наук (Інститут археології НАН України)
Дарина Підгорна
(Регіональний Центр з прав людини)

Культурна спадщина — це основа культури, те підґрунтя людської цивілізації, яке залишає нам можливість зрозуміти і перевірити як формувався наш досвід на протязі багатьох сотень і тисяч поколінь. Саме відношення до нашого минулого і повага до нього робить із нас цивілізованих людей, адже цивілізація в людському розвитку почалася тоді, коли набутих знань і навичок стало настільки багато, що вони почали потребувати систематизації і нотування.

Так формувалася і європейська цивілізація, частиною якої ми є. На північному узбережжі Чорного моря і насамперед у Криму виникли грецькі міста, які вже тоді були частиною великого античного грецького світу, підмурку європейської цивілізації. Вони винайшли демократичний спосіб врядування, приватне землеволодіння, громадянство, які досі є основою європейської демократії. Цей античний світ не був закритим, греки через кочовиків-скіфів активно торгували із лісостеповими племенами, грецькі імпорти є на пам'ятках Полтавщини, Київщини, Черкащини, доходять аж до малопольських земель. Антична грецька культура вплинула і на розвиток гірськокримських племен, багато в чому стимулювавши виникнення першої держави тубільного кримського населення — Кримської Скіфії. Кримські тубільці - таври також були задіяні і в господарській діяльності греків. Результати цих взаємин були різними, залежали від рівня суспільного розвитку варварів, але для нас важливо, що саме із присутності греків на березі морів почалася наша історія.

Тому неможливо відділити окремо дослідження Криму і материкової України: це єдиний історичний регіон, історична провінція, яка іменується в наукових текстах Північне Причорномор'я. Що, власне, і включає в себе наша держава. Територія від північного узбережжя Чорного моря до Полісся стала порубіжною із античним світом, відомою грекам, вони почали записувати в своїх текстах наряду із легендарними назвами і сюжетами географічні відомості, давати назви місцевим племенам, відстежувати історію тих етносів і племен, які проживали на північ від Чорного моря. Такі ж процеси відбувалися і в інших частинах Європи на берегах Чорного і Середземного моря, так починалася європейська історія і цивілізація на берегах Італії, Франції, Іспанії тощо, таким же, як і в Україні було проникнення грецького і римського впливу в центрі і на півночі Європи.

Рухомі культурні цінності — величезна частина матеріальної культурної спадщини, матеріальні свідчення нашої давнини, за якими і відбувається її вивчення, мають свою специфіку загроз і ризиків під час війни. На відміну від нерухомих об'єктів, які руйнуються, рухомі вивозяться із окупованих територій, іншими словами викрадаються. Наступний їх шлях може бути різним. Країна окупант може привласнити рухомі цінності і передати до власних державних музеїв. Тоді їх повернення залежатиме від умов підписання мирного договору чи капітуляції, а також можливостей і спроможностей міжнародних державних інституцій. Але це не єдиний шлях відчуження культурних цінностей під час війни.

Війна в Україні активізувала криміналітет на її території, що призвело до формування об'ємних чорних ринків продажу викрадених і іншим чином відчужених об'єктів культурної спадщини.

Один нелегальний ринок активізувався відразу після окупації Криму і Донбасу — це інтернет-аукціони, де відразу після окупації почали з'являтися археологічні предмети, характерні для пам'яток Криму і українського Сходу. Їх стан свідчив про те, що відкопані вони були

Створити основу для наповнення державних баз даних щодо злочинів, вчинених проти культурної спадщини України.

- На момент деокупації Криму надзвичайно важливо мати сформовану концепцію культурної політики на деокупованих територіях із врахуванням реінтеграції населення до культурного простору України, який протягом тривалого часу суттєво змінився і відмінний від культурного простору початку 2014го року.
- Кабінету Міністрів України (в особі Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, Міністерства Внутрішніх справ, а також Міністерства культури і інформаційної політики України за умови письмового зобов'язання виконавців) оперативно створити спеціальний орган (представництво, офіс комісара, тощо) задля забезпечення належного документування порушень РФ норм міжнародного права щодо захисту культурних цінностей, знищення і пошкодження археологічних та інших пам'яток в межах процедури, передбаченої чинною редакцією II Протоколу Гаазької конвенції про захист культурних цінностей в разі збройного конфлікту.
- Кабінету Міністрів України створити у складі Збройних Сил України служби або спеціальний персонал, метою яких буде забезпечення поваги до культурних цінностей та співпраця з цивільними органами влади, відповідальними за їх охорону, відповідно до статті 7 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.
- Правоохоронним органам України у співпраці з Міністерством культури та інформаційної політики, організаціями громадянського суспільства сформувати та належним чином передати відомості щодо об'єктів культурної спадщини України, які були незаконно переміщені російськими агентами, імена тих, хто здійснював переміщення, та деталі такого переміщення, ІНТЕРПОЛУ та ЄВРОПОЛУ для пошуку викрадених цінностей, винних осіб.

II. ДЛЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ.

- Вжити всіх необхідних заходів для завершення процесу приєднання України до Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (Нікосія, 2017).
- Імплементувати цей та інші міжнародні конвенції, ратифіковані Україною, в українське законодавство.
- Привести у відповідність до ратифікованих Україною міжнародних договорів національне законодавство, зокрема, у частині уніфікації термінології, що використовується.
- Посилити захист культурної спадщини, зокрема шляхом удосконалення кримінального законодавства в частині статті 438 ККУ

III. ДЛЯ ЮНЕСКО, ІКОМОС, ІКОМ, ІНШИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.

- Забезпечити постійний моніторинг стану та переміщення пам'яток культурної спадщини України в контексті Криму і інших тимчасово окупованих й вже деокупованих територій.
- Забезпечити постійне інформування про факти скоєння порушень Російською Федерацією щодо культурної спадщини України.
- З урахуванням світового досвіду, що мав позитивний результат щодо охорони культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях, утворити окремий орган (інститут спеціального доповідача) з моніторингу та документування фактів знищення та пошкодження об'єктів культурної спадщини України в Криму, інших тимчасово окупованих і вже деокупованих територій.

IV. ДЛЯ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА, ЗАДІЯНОГО В СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.

- Створити спеціальний орган для розслідування злочинів, вчинених Російською Федерацією, проти культурної спадщини України.
- Включити до національних санкційних переліків осіб, установ РФ, причетних до вчинення порушень щодо культурної спадщини України, зокрема в контексті здійснення незаконних археологічних розкопок та переміщення культурних цінностей за межі окупованої території.

Зали пограбованого окупаційною владою восени 2022 року Херсонського краєзнавчого музею

значно раніше, оскільки предмети були вже відреставровані. Враховуючи масовість цього матеріалу і явища наразі неможливо достеменно встановити, чи вони були викрадені із музейних фондів, чи походять із нелегальних колекцій, набутих в результаті пограбування археологічних пам'яток.

Продовження його функціонування було засвідчено низкою карних справ вже після широкомасштабного вторгнення у 2022 році, що відкрили наявні в Україні переміщені із Криму нелегальні колекції археологічних предметів і антикваріату. Їх власники на момент вторгнення вже втікли із країни, залишивши більші частини своїх колекцій. Функціонування його продовжується, як видно із карних справ щодо затриманих на кордоні колекцій антикваріату і археології, а також вилучених американською митницею археологічних предметів з України.

Інший ринок — найбільший і найнебезпечніший, пов'язаний із відсутністю української юрисдикції над Кримом і окупованими територіями. Там зараз зосереджено мільйони рухомих об'єктів культурної спадщини в музеях, наукових установах, університетах, архівах і бібліотеках. Частина їх потрапила на територію Криму вже після окупації — це викрадені із музеїв півдня України предмети і отримані в результаті археологічних розкопок протягом окупації. Другі повністю відсутні в українському правовому полі. РФ прийняла федеральний закон, який дозволяє проводити реєстрацію всіх предметів культурної спадщини, які мають відношення до Запорізької, Херсонської, Донецької і Луганської областей, в спрощеному режимі без державної експертизи. Так само ці предмети можуть бути зняті із реєстрації. Таким чином зараз повністю відсутній громадський контроль над колекціями культурної спадщини не лише зі сторони України чи світу, а і в самій Росії. Із цією подією співпав сплеск чорного ринку археологічних, антикварних речей і предметів, що мають художню цінність на інтернет-аукціонах.

Наразі Україна ще не задіяла всі необхідні для зменшення чорного ринку механізми. Але навіть за їх активізації при такому обсягу необлікованих і неконтрольованих речей цього буде замало.

Культурна спадщина є невід'ємною частиною безпеки, стабільності, управління, соціального, економічного та культурного розвитку будь-якої держави.

Звичаєве гуманітарне право у правилі 41 встановлює, що окупаційна влада має запобігати незаконному вивезенню культурних цінностей з окупованої території та повернути незаконно вивезену власність компетентним органам окупованої території. Однак, РФ умисно порушує положення міжнародного права та реалізовує на окупованих територіях України державну політику, направлену на знищення культурної спадщини України. Росія організувала незаконне масштабне вивезення культурних цінностей з України. Організація нелегального трафіку культурних цінностей з України є елементом державної політики РФ.

Зали музею Новгородського кремля із експозицією з особливо цінними предметами, вивезеними окупаційною владою навесні 2023 року із Національного заповідника "Херсонес Таврійський"

Дії РФ визначені статтею 8(2)(b)(xiii) та (xvi)) **Римського статуту МКС** як воєнний злочин.

Такі дії не мають залишитися непокараними. Не лише РФ, як держава має відповідати за ці злочини. Несуть відповідальність ті, хто безпосередньо здійснював перевезення цінностей, розміщення їх на аукціонах, фасилітував їх продаж та передачу третім особам, ті, хто давав дозвіл на здійснення таких дій. Це і науковці, їх помічники, які діставали цінності та ідентифікували їх, ті, хто сидів за кермом машини, що перевозила цінності, ті, хто видавав дозволи — державні інституції, музеї, галереї, ті, хто розміщував інформацію про цінності на аукціонах, і ті, хто продавав їх з молотка. Всі вони є винуватцями у знищенні української культури та ідентичності і всі вони мають бути встановлені та покарані.

Для того щоб ми побачили успішні кейси повернення цінностей, їх реституцію, як це було в Афганістані та Ірані, після II Світової війни, нам, українцям, потрібна допомога наших партнерів-держав, інших організацій, зокрема **UNESCO, UNIDROIT, UNODC, INTERPOL, WCO, EUROJUST та CINOA**.

Цивілізований світ має продемонструвати спільну позицію щодо організації росією незаконного вивезення культурних цінностей України. А це можливо не лише заявами, але й встановленням викрадених цінностей, пошуком і встановленням осіб, що приймали участь у пограбуванні України під час російсько-української війни, притягненням винуватців до кримінальної відповідальності. І дуже важливо — притягнення до відповідальності військових і цивільних начальників РФ, які організували процес викрадення культурних цінностей з України.

Ми маємо спільно встановити істину та припинити безкарне знищення росією української історії та культури. Адже коли РФ вкрадає та знищує культурні цінності України, росія краде та знищує **цінності всього світу та створює порочні практики**, що загрожують культурі всього світу.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

I. ДЛЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ.

- Почати напрацювання нормативної бази для реформи управління культурною спадщиною згідно найкращих світових практик.
- Прийняти рішення про єдиний реєстр рухомої культурної спадщини і нерухомих пам'яток.